

De grenzen van de tuin

*En ik moest plotseling denken, de hemel weet
waarom, aan al die ommuurde tuinen van de wereld
waar de mens steeds hogere idealen kan nastreven
omdat het zo eng begrensd is...*

'Tuin *tûn* (1268), *tuun*, omheining, omheinde ruimte', aldus het etymologisch woordenboek, dat verder vermeldt dat dezelfde wortel, *tûn*, die het vlechtwerk rond een stuk grond aanduidde, in het Engelse taalgebied heeft geleid tot het woord voor een van het rondom gelegen land afgescheiden nederzetting, een 'town'.

Rond 1600 werden de grenzen van de nog jonge Republiek der Zeven Provinciën aangeduid als 'De Hollandse Tuyn'. Deze benaming had allereerst betrekking op de krans van fortificaties, onder leiding van prins Maurits aangelegd of veroverd door het Staatse leger, maar zal ook hebben verwezen naar de nieuwe inrichting en bloei van het grondgebied binnen deze omheining. De Hollandse Tuin werd allegorisch verbeeld door een cirkelvormig tenen vlechtwerk met daarbinnen de Hollandse Maagd en aan de rand, bij het hek, de Hollandse Leeuw. Buiten dit gevlochten staketsel ligt een maar ten dele

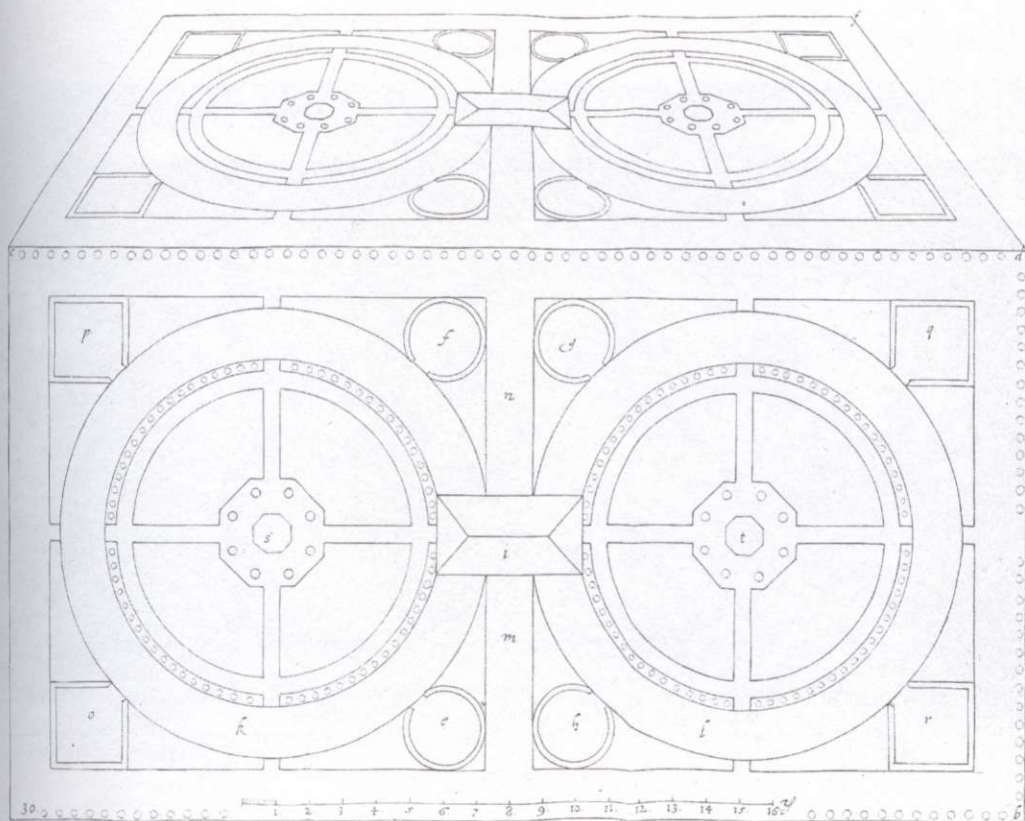

Willem Janszoon Blaeu, 'Nieuwe en naukeurige kaart van de gehele wereld', 1619 (editie van 1646)

gecultiveerde woestijn en langs de rand sluipt soms een, ongetwijfeld Spaans, luipaard, niet meer dan symbolisch aan een lintje gehouden door een naar het zich laat aanzien hoogzwangere hoofse dame.

In de laatste jaren van zijn leven legde prins Maurits, de belangrijkste ontwerper van deze grens, op het Buitenhof in Den Haag, aan de buitenzijde van het Stadhoudelijk kwartier, een kleine ommuurde tuin aan: zijn eigen, private *hortus conclusus*. Het is, met zijn naar Italiaans voorbeeld geconcipeerde *grotto*, vermoedelijk de eerste maniëristische beeldentuin in de Noordelijke Nederlanden. De kleine tuin is ontworpen door Jacques de Gheyn II, die het beeldhouwwerk echter niet afmaakte maar, zoals Constantijn Huygens schrijft in de autobiografie van zijn jeugd, zowel het werk als de beloning overdroeg aan zijn enige zoon Jacob. Het ontwerp is ons overgeleverd door de korte beschrijving en een tweetal gravures van Hendrik Hondius, afgedrukt in zijn *Grondighe Onderrichtinge in de Optica ofte perspective Konste*. Deze op een eenvoudig mathematisch grondplan berustende, voornamelijk binnen twee cirkelvormen gevatte aanleg die, aldus de beschrijving van Hondius, 'in aller maniere wel voor een Lusthof magh worden gehouden', doet de vraag opkomen naar de grenzen van de tuin.

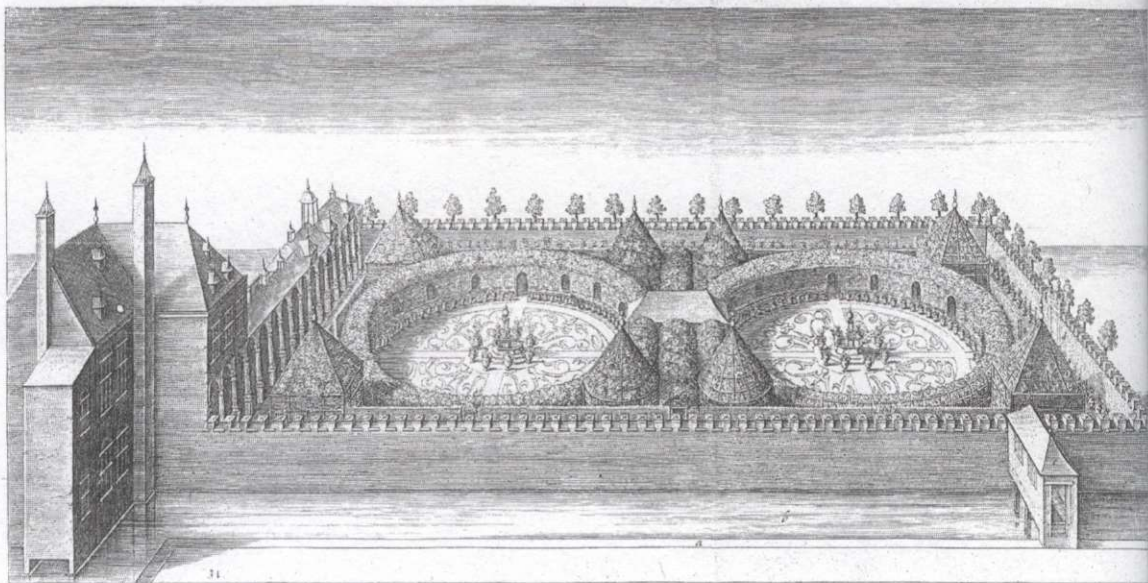
In 1619 gaf Willem Janszoon Blaeu de eerste editie uit van zijn grote wandkaart van de wereld, waarop de beide halfronden van de aardbol via een azimutale projectie naast elkaar staan afgebeeld als twee met elkaar verbonden cirkels. Het werk van de drukker, cartograaf en wetenschapper Blaeu staat in de traditie van de 'kosmogafen' die vlak voor en tijdens het begin van de Opstand werkzaam waren in Leuven en Antwerpen, de bakermat van de befaamd geworden Nederlandse cartografie. Deze 'beschrijvers van de

Hendrik Hondius, tuin van prins Maurits in 's-Gravenhage, plattegrond en scenografie, 1622

8

kosmos', onder wie Gerard Mercator, de drukker Christopher Plantijn en Abraham Ortelius, wiens grote wereldatlas getiteld *Theatrum Orbis Terrarum* uitkwam in de jaren zeventig van de zestiende eeuw, koesterden de wens door middel van een geduldige en nauwkeurige beschrijving in woord en vooral in beeld van 'Gods tweede boek', de zichtbare wereld, inzicht te geven in Zijn schepping. De kosmografen en hun geestelijke nazaten zetten zich aan dit werk in de stille verwachting op deze wijze enkele pijlers te kunnen slaan voor een vaste brug tussen de religieus gemotiveerde verschillen, die onderwijl als golven bloed over de Europese slagvelden vloeiden. *Tempio filio Veritas*, zo luidde het flakkerende lichtpuntje dat zij, stoïcijns maar ten diepste gelovend, zichzelf en zo mogelijk ook anderen voorhielden: de Waarheid komt met de Tijd. De kaart van Blaeu bevat, als randschrift, ook een beschrijving in woord van de hele aardbol. Op de kaart zelf zien we afbeeldingen van onder meer de fauna van de verschillende werelddelen en de daar gebruikte vaartuigen en in de rand daaromheen een reeks beschrijvende beelden van de grote verscheidenheid in dracht van de menselijke bevolking. Met behulp van een vooral ook meetkundige wetenschap zou de wereld niet alleen op eenduidige wijze in kaart kunnen worden gebracht, maar zou, omgekeerd, ook met het hierdoor gewonnen inzicht op harmonieuze en produktieve wijze kunnen worden ingericht in overeenstemming met Zijn plan. Diep in de harten leefde de hoop dat, in een niet te verre toekomst, de wereld terug zou kunnen keren tot de paradijselijke staat van de Hof van Eden, niet zozeer door het vooruitzicht geboden door de volgeworden glans van de appel, waar het immers allemaal mee was begonnen, maar door de kennis van de boom waarvan hij was geplukt. De goed aangelegde, bloeiende en produktieve tuin leverde, als meest duidelijke

Hendrik Hondius, tuin van prins Maurits in 's-Gravenhage, vogelperspectief, 1622

beeld van dit Land van Belofte, het zichtbare model voor het nieuwe ontwerp dat zou moeten berusten op deze kennis (maar ook een voorstelling waaraan de praktijken in de koloniën konden worden afgespiegeld, die eveneens, zij het wat later, met inbegrip van de plaatselijke bevolking werden 'ontgonnen' of 'in cultuur gebracht'). De grenzen van de tuin zijn daarmee tevens de grenzen van dit nieuwe, architectonisch genoemde ontwerp.

In 1621 begon Blaeu met de eerste metingen die moesten leiden tot een bepaling van de omtrek van de aarde. Willebrord Snellius had dat een paar jaar eerder al gedaan, maar zijn werk was niet voldoende nauwkeurig geweest. In hetzelfde jaar begon Maurits met de aanleg van zijn *hortus conclusus*. Van Oldenbarneveld is dood, net als de vele duizenden (Spanjaarden, Walen, Zwitsers en een enkele verdwaalde Nederlander) op die dag van de Slag bij Nieuwpoort. Wellicht, het is alles slechts hypothetisch, heeft Maurits in zijn laatste levensjaren gedroomd van een tuin waarvan de grenzen samenvallen met die van de wereld. De omheining die de tuin moet afschermen voor wat daar buiten is, heeft de nu archaisch geworden gedaante van een door witte arduinstenen kantelen bekroonde bakstenen muur. De indeling van het grondstuk dat door deze muur wordt omsloten, volgt de hoofdlijnen van de eerder door Blaeu op pregnante wijze weergegeven 'Nieuwe en nauwkeurige kaart van de hele wereld'. De kleine, in plattegrond cirkelvormige priëlen tussen de beide grote cirkels van de tuin zullen corresponderen met de op de overeenkomstige plekken op de kaart van Blaeu aangebrachte personificaties van de vier elementen: lucht, water, vuur en aarde. De plaats van de vierkante priëlen komt dan overeen met die van de vier seizoenen zoals deze staan afgebeeld in de zwikken van de kaart. Zoals de plattegrond van de tuin laat zien, staat

Jacques de Gheyn II, tuin van prins Maurits in 's-Gravenhage, ontwerp voor de 'grotto'

langs de binnenzijde van de west-, noord- en oostmuur een lange rij potten, met daarin 'Oranje-boomen met bloeytsel, ende de appelen daaraan, seer lustig om te sien', maar 'oock Vygeboomen, Olijfboomen, ende Lauwierier-boomen' die, met de andere flora, in een voortgaande cyclus tot bloei komen, van nut zijn, of spijszige geuren verspreiden. 'Ende van 't begin des jaars tot het eynde, elck na saysoen, soo van bloemmen als kruyden, zijn in de gemelde bloempotten', aldus de beschrijving van Hondius.

De elementen en de seizoenen gaven, in de zestiende en een groot deel van de zeventiende eeuw, te zamen met het mechaniek van het ballet van de hemellichamen tegen de achtergrond van de vaste sterren, een sluitend raamwerk voor de metamorfosen van de wereld. Het zwerk zal in de hof van Maurits zijn ondergebracht in de 'huysinghe' die zichtbaar is op de perspectieftekening van de tuin: 'De kameren benevens de anderen, als boven den anderen, zijn de verhemelten, met groote koste ende arbeyt seer konstig vergult en verçiert', aldus de ons overgeleverde beschrijving. Het kost weinig moeite te veronderstellen dat op de plafonds van de kamers de noordelijke en zuidelijke sterrenhemel zullen zijn aangebracht, zoals die op de kaart van Blaeu een plaats hebben gekregen in de kleine cirkels in het midden van de voorstelling. De hemel heeft ook een plek in het centrale paviljoen dat de beide grote cirkels verbindt, 'het welke van binnen is geschildert met loofwerck ende pylasters, als of men daer door zagh tegen een blauwe lucht'.

De overgebleven, altijd in de schaduw gelegen zijde van de tuin wordt afgesloten door de galerij met zuilen en piëdestals 'naer de order van Dorica'. Hierin bevindt zich het meeste, zo niet alle beeldhouwwerk. Het is het domein van die oude god Neptunus, de zee. 'Omdat de aarde voor de mensen en de overige schepselen een bruikbare woonplaats moest zijn scheidde Hij haar af van de golven der wateren', aldus een vertaling van (bijna) het begin van de in het Latijn gestelde 'Korte en heldere verklaring van de verdelingen, de gesteldheden en de kenmerken van de hele aardbol' langs de rand van de kaart van Blaeu; 'Maar de zee moest van Hem haar plaats in de diepten zoeken, zodat zij de aarde met haar vochtige baaien zou omvatten.' Daar zit hij, terzijde van de tuin en zonder drietand ditmaal, druipend, maar met holle ogen loerend vanuit de vochtige met mos bedekte *grotto*. Uit de holten ter linker- en ter rechterzijde loeien de winden, de handen gesperd aan het hoofd als een soort mannelijke furies, die haar vlakke gelaat doen uitstromen in peil-loze kolken.

Binnen de wat archaische grenzen van de tuin groeit het gewas of bloeien de bloemen (als God het wil). Daarbuiten, in bronzen potten, reiken de nog jonge bomen naar de helblauwe lucht.

*...en aan de weidse velden waar het hart zo
kan dijen dat de banaliteit die het bedekt nog
maar een heel dun laagje vormt*

Djuna Barnes, *Nachtwoud*